

мандрівних співців. У цьому плані обох поетів можна вважати продовжувачами фольклорної традиції.

Отже, маріологія Т. Шевченка ґрунтується на формах не лише канонічного, а й народного православ'я, маючи певні спільні риси з католицизмом. Проте цей "авторський міф" не можна вважати профаним змалюванням образу Богородиці, оскільки це, швидше, вербальна народна іконографія, яка має свої закони. Схожі риси має і поезія М. Кузміна, присвячена святам Пречистої. Незважаючи на відмінність у техніці (переважно стилізації під старовірські вірші), тематично ці твори мають спільне з поемою Кобзаря, оскільки завдяки візуалізації художнього образу і окремим деталям підкреслюють авторське сприйняття Богоматері.

1. Абрамович С., Чікарькова М., Тілло М. Релігієзнавство / С. Абрамович, М. Тілло, М. Чікарькова. – К.: Дакор, 2006. – С. 305.

2. Стебельський, Б. Християнство і українська культура / Богдан Стебельський // Хроніка. – 2000. Україна: філософський спадок століть. – Ч. II. – Вип. 39–40. – К.: Фонд сприяння розвитку мистецтва. – С. 29.

3. Смольницька О.О. Філософські засади софійності та маріології в інтерпретації літературознавців Київського університету (на матеріалі праць Д. Чижевського) / О. О. Смольницька // Сучасна освіта і наука в Україні: наукові здобутки, стан і перспективи: Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. заочної конф. – Ч. II (м. Запоріжжя, 27 – 28 січня 2011 р.). – Запоріжжя, 2011. – С. 39–43.

4. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – вид. 2-е, стереотип. – К.: Либідь, 2005. – С. 35.

ОБРАЗ ДОЛІ В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ФУРМАН А.В., ФУРМАН О.Є. (м. Тернопіль)

Copyright © 2014

УДК 334.73

Примітною рисою художньої творчості Тараса Шевченка, передусім поетичної і драматично-письменницької, є особлива – наповнена джерельною правдивістю і душевною відкритістю – психоемоційна енергетика його творів, котрій до того ж притаманні розлога невимушена ліричність, веселкова образність і світлосора метафоричність, що влучно уконкретнюються художніми деталями і майже безперервним рефлексивним позиціонуванням цього зіркового самородка української землі стосовно суворой буденності тогочасного закріпаченого селянства.

Очевидно, що кожен щойно виголошений нами концепт, а тим більше тематизм, потребує прискіпливого вивчення. Наразі у цій розвідці зупинимось лишень на одному концептному утворенні – *художньому образі долі*, який наскрізно пронизує і багатоголосо композиціонує творчу екзистенцію Тараса Григоровича Шевченка, котра осідає в його текстах "сумними рядками".

Вже у першому вірші "Кобзаря" "Причинна", написаного 1837 року, Тарас Шевченко чотири рази вживає поняття "доля", що змістовно виражає ідею спричинення людського життя як *несвободи*, адже "доля, як слушно зауважує Сергій Аверінцев, не лише прихована від людського розуму (як і численні каузальні зв'язки), не лише не може бути пізнана (як і Провидіння) – вона "сліпа" та "темна", безвідносно до суб'єкта пізнання, за самим своїм буттям. Доля не просто прихована у повній темряві, а й сама є темрява, не висвітлена жодним змістом, – і при цьому саме як несвобода..." [1, с. 87]. І це підтверджують такі рядки стосовно "козаченька молодого":

*"...Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли, –
Така його доля"* [5, с. 8].

І далі знову, вже стосовно дівчини, котра *"ходить / Їй сама не зна (бо причинна) / Що таке робить"*, доля постає як невидима субстанція несвободи, що обмежує дії і вчинки, часто заганяє її у глухий кут повсякдення і, більше того, уреальнює трагічний вирок на омріяне щасливе життя із милим. Але за цією реальністю несвободи, втім, немає жодної "істинності":

*"...Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає.
Не вернеться чорнобривий"*

*Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжко, в домовину
Сиротою ляже!
Така її доля...*" [5, с. 8].

І тут же поет щиросердно взиває до Бога, щоб Той "*послав їй долю*", вочевидь наслідуючи народне уявлення, за яким доля – "добрий дух, який захищає людину, приносить щастя та багатство усім, однак коли вона лінива або погана, то доля її покидає... Кожній людині Бог призначає *долю*, а тому життя її передбачене долею, і нічого в ньому не буває випадкового" [2, с. 160]:

*"...О Боже мій милий!
За що ж Ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькі очі... прости сироту!
Кого ж їй любити? ні батька, ні неньки:
Одна, як та пташка в далекому краю.
Пошли ж ти їй долю, – вона молоденька;
Бо люди чужії її засміють"* [5, с. 8–9].

Логічним завершенням триакордного поетичного звернення Кобзаря до концепту долі як потужної світоглядної універсалиї українського народу ("*така його доля*" – "*така її доля*" – "*пошли ж ти їй долю*") є пробудження четвертого, власне, внутрішньо-вчинкового, рефлексивного акорду спраглої до правди, смислово глибинної та істинно центрованої, Шевченківської думки:

*"Журисть, – каже думка, жалю завдає.
О, Боже мій милий! така твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!"* [5, с. 9].

В наступних п'яти віршах (чотири з яких названі "Думка"), що написані вже 1838 року, Тарас Шевченко ще сім разів у різних смислових контекстах вживає поняття "доля". Зокрема, він вдається не стільки до художньої образності, скільки до художніх деталей, як до особливо значущих мікрообразів, що "доносять безпосередні і приховані (підтекстні) смисли та ідеї художнього твору" [3, с. 1]. Ці деталі, – пише академік Юрій Кузнецов, – перебуваючи на перехрестях смислових ліній Шевченківських творів, у цих його поезіях смисловими начерками констатують зрозумілу для всіх драматичну ситуацію козацького життя:

*"Тече вода в синє море,
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.*

*...
Сидить козак на тім боці, –
Грає синє море.
Думав, доля зустрінеться, –
Спіткалося горе"* [5, с. 13–14].

У даному разі національний поет-мислитель розуміє долю як *форту*, тобто як її божество, котре приносить "Добру Вдачу". Саме її шукає козак і домагається від неї доброї поради, однак не зустрічає, не знаходить. Причому він відчуває свою кращу долю інтуїтивно, своїм внутрішнім голосом, який незвідано як сповіщає його про горе, тяжкі хвилини виживання на чужині:

*"Пішов козак, сумуючи,
Нікого не кинув;
Шукав долі в чужім полі
Та там і загинув"* [5, с. 17].

Відтак геній Тараса Шевченка осмислює долю у її різних онтофеноменологічних вимірах людського повсякдення: і як глибинно спричинену, не висвітлену жодним змістом, хоча й подієво уреальнену, *несвободу*; і як певну присутність *доброго духу*, що захищає людину під час лихоліття та ошчасливлює її життєвий шлях; і як *добру вдачу* – Форту, котра не тільки, мов жінка, заворожує своїми чарами, а й утверджує Богонаступність вибраної нею особи; і як *вирок* (переважно у вигляді її ворога – *недолі* з її лихими дітьми – злиднями) чи навіть *фатум*, котрого неможливо уникнути, тому що перед ним людина безсила. У цьому смислограі

думок найяскравіші епітети долі все ж стосуються рефлексивної інтенційності поета:

*“... В кого доля ходить полев,
Колоски збирає;
А моя десь, ледащиця,
За морем блукає”* [5, с. с. 17].

У світорозумінні Тараса Шевченка, котре він виплекав власним драматичним сходженням до вершин тогочасної інтелектуальної еліти самодержавної Росії, багатого “доля, / Як малу дитину, / Утирає, доглядає...”, тоді як “Сироту усюди люде осміють”, а тому його “Злая доля... по тім боці плаче” [5, с. 21]. Вона – це вже не світлий добрий дух, який захищає людину на перипетіях життєвого шляху та приносить їй щастя “бути”; вона – приходиться в облаштунках неволі як злий дух, що тотально узалежнює її від обставин та від необхідності всупереч волі підкоритися їм. Так, зі старим, сліпим Перебендею (тобто з химерною людиною, в даному разі кобзарем) “Недоля жартує / Над старою головою, / А йому байдуже...” [5, с. 50]. Стосовно ж самого себе в драматичному 1847 році Тарас Шевченко болісно рефлексує:

*“...Тепер же злої тії долі,
Як Бога, ждати довелось.
І жду її і виглядаю,
Дурний свій розум проклинаю
Що дався дурням обдурить,
В калюжі волю утопить.
Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховать,
Що не в Україні буду жить,
Людей і Господа любить”* (“В казематі” [5, с. 349]).

Особистісне і національне у творчості Шевченка не просто переплетено значеннєвими лініями правдивого поетичного слова, швидше те і те зійшлося в екзистенції напруженої духовної роботи поета в актах самопізнання і самотворення, самозвіту і самоочищення, а тому в єдності утворюють багатоколірну смислову картину того, що являє повсякдення уярмленого кріпацтвом українського народу. Він щиросердно просить у Бога то долі-талану, то натхнення для плекання своїх дум-квітів, то смерті, то слави, бо “на все Божа воля”. Звертаючись уже в 1858 році знову до долі, пише:

*“...Мені, моя доле,
Дай на себе подивитись,
Дай і пригорнутись,
Під крилом твоїм любенько
В холодку заснути”* [5, с. 585].

Воднораз у Кобзаря українського духу як національного пророка віра в Бога узалежнюється від долі уярмленої, знівченої Російською імперією України. Звідси, власне, різне його ставлення до земних діянь Бога. Скажімо, Шевченко нарікає на Господа, звинувачує Його в байдужості до долі народу, в надмірній терпеливості:

*“Чи Бог бачить із-за хмари
Наші сльози, горе?
Може й бачить, та помога,
Як і оті гори
Предковічні, що політі
Кровію людською!..
Душе моя убогая!
Лишенько з тобою.
Уп’ємося отрутою,
В кризі ляжем спати,
Пошлем душу аж до Бога,
Його розпитати,
Чи довго ще на сім світі
Катам панувати?”* (“Сон” [5, с. 221]).

На зорі своєї мистецько-поетичної зрілості Тарас Шевченко пише своєрідну поетичну трилогію “Доля – Муза – Слава”. У своєму журналі 9 лютого 1858 року про це він робить такий запис: “Після безпутньо проведеної ночі я відчув прагнення до віршування, спробував і без найменшого зусилля написав цю річ. Але чи не наслідок це роздратування нервів?” [6, с. 158].

Примітно, що із Долею, Музою і Славою він розмовляє як із здушевленими Сутностями. Причому Сутностями живими, багатофункціональними. Так, звертаючись до Долі як союзниці, він пише:

*“Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала. Ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця одвела
До п’яного дяка в науку...”* [5, с. 583].

Відтак Тарас Шевченко ретроспективно усвідомлює відкритість, правдивість своїх стосунків із власною Долею, адже фактично вона здійснила для нього свій перший і, як не тавтологічно це звучить, доленосний вибір – *пійти в науку*, тобто отримати скромну початкову освіту. І вже в цьому життєвому факті драматично переплелися два екзистенційних стани – *свободи*, насамперед у розширенні можливостей глибше пізнати і зрозуміти навколишній (у тому числі й соціальний) світ, і *несвободи*, котра задала траєкторію шляху-поступу талановитого хлопця з Черкащини до ґрунтовної самоосвіти, й далі – до вершин художньої і поетичної майстерності.

*“... “Учися, серденько, колись
З нас будуть люде”, – ти сказала.
А я й послухав, і учивсь,
І вивчився. А ти збрехала...”* [5, с. 583].

Не розділяючи своє Я і свою долю, поет нарікає, що “наука” (в даному разі - освченість) не дала йому того безтурботного щастя, на яке він наївно розраховував на зорі свого дитинства і юності. Швидше навпаки, його різнобічна грамотність спричинила більше страждань і душевних мук, тому що він не лише осягнув розумом, а й просякнув серцем гірку долю закріпаченого, ментально рідного йому українського селянства. Масштаби національної катастрофи для Шевченка-мислителя очевидні: на момент його пророцького прозріння маємо не просто темряву бездержавності України, а безпросвітне ярмо імперських кайданів, себто недолю у її зловіщих духовних обіймах.

Відповідно до відомого афоризму Луція Аннея Сенеки, “*доля веде слухняного, і силою тягне непокірного*”, вочевидь стає зрозуміло, що Тарас Шевченко покійрно прийняв свою, Богом послану, долю, в інтимних смислових стосунках з якою його турбувало одне – щирість і правдивість:

*“...Які з нас лю[д]е? Та дарма!
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою...”* [5, с. 583].

Й насамкінець цього вірша, попри драматизм свого життєвого і творчого шляху, поет відкриває всю благість свого серця долі, виявляючи як ніжність до неї, так і свою, воістину християнську, довіру. Очевидно, що він вірить у її Божу іскру, котра розгориться як незгасиме полум’я народної слави:

*“...Ходімо ж, доленько моя!
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо далі, далі слава,
А слава – заповідь моя”* [5, с. 583].

Отже, смислообраз долі у поетичній творчості Тараса Шевченка становить цілісну художню палітру осягнення її різнобарвного розлогого змісту як екзистенції Я у кількох вимірах: від повної внутрішньої свободи (творення, любові, віри) до зовні спричиненої несвободи (насамперед далеко не завжди благодатного соціального довкілля), від психодуховної легкості-даності до Божественної заданності-покликання, від благодатної фортуни, яка пестить добру вдачу працелюба до невідворотного фатуму, якого не можна уникнути за будь-яких зусиль, нарешті від ситуацій добродійного ошасливлення людиною подарунками долі до ворогування з нею й до дружби з долею та її дітьми – злиднями. Звідси очевидно, що образ долі є наскрізним в усій його поетичній творчості, виявляючи архетип не осереддя української ментальності, що соціально оприявнюється на поверхні поведінкових реакцій і вчинкових дій у різноманітних психокультурних фірмах – національному характеру, душевній організації народу, смислоформах і повсякденному мовленні, ціннісних орієнтаціях і віруваннях тощо [див. 4]. Він є символічним, оскільки вміщує перехрестя смислових ліній переважної більшості творів, передусім охоплює скарбницю національної пам’яті, вміст самої душі поета (Г. Грабович), його непохитну віру у світле майбутнє України.

1. Аверінцев С.С. Софія-Логос. Словник / Сергій Аверінцев. – 3-е видання. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. – 650 с.
2. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. Т2 вид. 2-ге, стереотип. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.; іл.
3. Кузнецов Ю. Деталь художня / Юрій Кузнецов. – Режим доступу: <http://www.shevchcycl.kiev.ua/statt-pro-literaturnu-ta-malyarsku-tvorchst/105-detal.html>
4. Фурман А.В. Психокультура української ментальності / Анатолій В. Фурман. – 2-е наук. вид. – Тернопіль: НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.
5. Шевченко Т. Твори в трьох томах / Тарас Шевченко. – К.: Держ. вид-во худ. літ. Української РСР, 1963. – Том перший. Поетичні твори. – 732 с.
6. Шевченко Т. Твори в трьох томах / Тарас Шевченко. – К.: Держ. вид-во худ. літ. Української РСР, 1963. – Том третій. Журнал. Вибрані статті. – 492 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ РЕАЛІЗМУ В ОБРАЗОТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ШИНКАРЮК А.І. (м. Кам'янець-Подільський)

Copyright © 2014

УДК 159.9(477.43)

З-поміж багатьох художніх напрямів у живопису реалізм найбільш потужно стверджує об'єктивно-пізнавальну та естетико-перетворювальну природу образотворчої діяльності. На різних етапах історії мистецтва окремі елементи реалізму проявлялися, але як тенденція він склався в епоху Відродження і найвищого рівня досяг, ймовірно, у нідерландських майстрів пензля, які, відмовившись від героїчного зображення світу, перейшли до правдивого відображення особистості та природи як джерела прекрасного.

Життєва правдивість притаманна живопису Тараса Шевченка. Реалістичними за сюжетом та манерою виконання є жанрові полотна “Селянська родина” і “На пасіці”, портрети Кейкуатової, Родзинського, Лизогуба, Горленко та інших. Людські почуття у цих творах передані з глибокою психологічною правдивістю, автор проник у внутрішній світ людини. Наприклад, портрет Горленко, який відзначається особливим психологізмом, мистецтвознавці ставлять поряд з кращими досягненнями світового образотворчого мистецтва [5].

Водночас найбільшого реалізму Т.Г. Шевченко досяг у царині пейзажного живопису, змальовуючи реальні краєвиди з їх архаїчними архітектурними компонентами. Автор не komponував пейзажі, а вписував минулі архітектурні складові, створені людиною, в природу. В філософії такий підхід до природи описав Б. Спіноза [4], котрий вважав, що природа – це така самодостатня субстанція, яка є причиною самої себе і не потребує для свого буття нічого іншого (природа, що творить). Причому субстанцією єдиною і безкінечною, а модусів, окремих кінечних речей, є безліч. Кожне зображення картин природи Т.Г. Шевченка, як і у нідерландських майстрів, містить щось субстанційно духовне, буденне, а тому наповнюється в нього невичерпною духовністю. Отож художній образ в українському пейзажі автора містить в собі безмір у змістовленні. Гегель [1; 2] підкреслював, що справжнє натхнення спалахує перед значним змістом. У природі, яка, безперечно, має незоре змістове полотно, Тарас Шевченко як великий митець помічає нескінченну кількість планів, невичерпними в ній стають і архітектурні архаїчні предмети, що наповнюються новим змістом [3]. Та й повернення інтересу до природи у живопису XIX століття сприяє правдивому відображенню особистості. Навіть більше, реалізм з безлічі планів спроможний виділити і типові ознаки предметів та характерів, дотримуючись правдивості відображення.

Отже, реалізм у живопису Тараса Шевченка – це не однобічне, фотографічне відображення дійсності, а засіб розкриття невичерпності природи. Філософія і психологія образотворчої діяльності українського самородка ще потребують осмислення. Сьогодні ж з упевненістю можна констатувати, що утвердженню реалізму в українському образотворчому мистецтві ми завдячуємо саме Тарасу Григоровичу Шевченку.

1. Гегель Г.В.Ф. Сочинения / Гегель. – М.; Л. : Соцэкгиз, 1935. – Т.ХІ : Лекции по истории философии. – Кн. 3. – 528 с.